

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

THE SASA LIBRARY FORUM

YEAR IV
VOLUME 4

Accepted on December 22th 2015, at the 9th meeting of the SASA Department of
Languages and Literature, following the reviews of academician
Nada Milošević Đorđević and academician *Predrag Piper*

Editor-in-chief
academician
MIRO VUKSANOVIĆ

BELGRADE
2016

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ

ГОДИНА IV

БРОЈ 4

Примљено на IX скупу Одељења језика и књижевности,
22. децембра 2015. године, на основу рецензија академика
Наде Милошевић Ђорђевић и академика *Преграја Пићера*

Уредник

академик

МИРО ВУКСАНОВИЋ

БЕОГРАД

2016

Издаје
Српска академија наука и уметности

Технички уредник
Мира Зебић

Тираж 450 примерака

Припрема
НМ либрис, Београд

Штампа
Planeta print, Београд

© Српска академија наука и уметности, 2016

Трибина Библиотеке САНУ основана је да приказује јавности нове књиге чланова САНУ, нова издања САНУ и њених института, из свих области наука и уметности. Први уредник Трибине био је академик Никша Стипчевић, управник Библиотеке САНУ од 1991. до 2011. године. Од октобра 2011. године уредник Трибине је академик Миро Вуксановић, управник Библиотеке САНУ.

Годишњак *Трибина Библиотеке САНУ* покренут је 2013. године. У првом броју донет је целовит преглед приказаних књига у Салону САНУ од 1991. до јуна 2011. године, а потом, у хронолошком низу, текстови казани на Трибини од новембра 2011. до краја 2012. године. У другом броју штампани су текстови са Трибине из 2013. године. У трећем броју објављени су текстови са Трибине из 2014. године.

Прилози се објављују без измена, а нема текстова оних говорника који свој рад нису доставили. Дати су наслови где их није било на саопштењима.

ТРИБИНА БИБЛИОТЕКЕ САНУ
20. I 2015 – 22. XII 2015.

Уредник
академик Миро Вуксановић

Стручни сарадник
Стасја Церовић

САДРЖАЈ

<i>Драме. 1–5 / Душан Ковачевић</i>	11
<i>Речник њојмова ликовних умејноста и архитектуре. Том 1, А–Ђ</i>	25
<i>Како најисајти и објавити научно дело / Зоран В. Појовић</i>	35
<i>Зборник радова Византјолошкој институту. Књ. 50, 1–2. Mélanges Ljubomir Maksimović / уредници Бојана Крсмановић, Срђан Пиривајрић</i>	53
<i>Србија и Венеција : (VI–XVI век) / Момчило Сјремић</i>	61
<i>Зборник радова и сажетика / 4. Конјрес Угружења за атеросклерозу Србије са интернационалним учешћем, Београд, 20–23. новембар 2014. ; [уредници Владимир Кањух, Небојша М. Лалић]</i>	73
<i>Српски језик на Косову и Метохији данас : (социолнјивистички и линвокултуролошки аспект) / Мијра Рељић</i>	81
<i>Зборник Института за српски језик САНУ. [Књ.] 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / главни уредник Срејо Танасић</i>	81
<i>Петар С. Јовановић : истјраживач у географији – прејалац у друштву</i>	103
<i>Генетички модификовани организми : чињенице и изазови : зборник радова са научној скупа одржаног 22–23. октобра 2013. године / уредник Марко Анђелковић</i>	111

<i>Дан Библиотеке САНУ посвећен научнику, државнику и председнику Српске краљевске академије Стојану Новаковићу (1842–1915–2015).....</i>	123
<i>Italy's Balkan Strategies (19th–20th Century) / edited by Vojislav G. Pavlović ; editor in chief Dušan T. Bataković .....</i>	141
<i>Црквена иконалика Византије од краја иконоборства до смрти цара Василија I / Предраг Комаћина ; уредник Љубомир Максимовић .....</i>	141
<i>Топонимија Бањске хрисовуље : ка осмишљању старосрпског и топонимског речника и бољем познавању ојшћесловенских именованих образаца / Александар Лома.....</i>	153
<i>MIKLOSICHIANA bicentennialia : зборник у част двестотне годишњице рођења Франца Миклошича / уредници Јасмина Грковић-Мејор, Александар Лома.....</i>	153
<i>Мојће старине развоја Србије / уредник Часлав Оцић .....</i>	169
<i>Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књ. 19, Оцаи – ијеојласник / [председник Уредничког одбора Слана Рисић ; уредници Даринка Горјан Премк ... и др.] .....</i>	181
<i>Срби и Први светски рат 1914–1918 : зборник радова са међународног научног скупа одржаног 13–15. јуна 2014. / уредник Драгољуб Р. Живојиновић.....</i>	193
<i>Законик цара Стефана Душана. Књ. 4, том 1–2 / уредници Косја Чавошки, Ђорђе Бубало .....</i>	205
<i>Документи о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914. Књ. 1–7, св. 1–42 / уредници Ваца Чубриловић, Радован Самарџић, Василије Ђ. Кресић .....</i>	221
<i>Између завичаја и иуђине : сусрећи различитих култура у српског књижевности / Светозар Кољевић. – Нови Сад : Академска књија : Оранак САНУ у Новом Саду, 2015 .....</i>	237
<i>Сто десет година Српског дијалектолошког зборника .....</i>	245

<i>Др Аћим Медовић : (1815–1893) : живої и дело : зборник радова с научної скуїа поводом 200 година од рођења / уређивачки одбор Радоје Чоловић, Владимир Кањух, Брана Димитријевић, Снежана Вељковић, Јелена Јовановић Симић .....</i>	<i>261</i>
<i>Ваїикан и Први свеїски рай : 1914–1918. Књ. 1–3 / Драїољуб Р. Живојиновић .....</i>	<i>277</i>
<i>Линївистїичка славистїика : студије и чланци / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Срїски у круїу словенских језика : драматїичка и лексичка поређења / Предраї Пиїер .....</i>	<i>289</i>
<i>Именик аутора, уредника и говорника .....</i>	<i>303</i>

Драме. 1–5 / Душан Ковачевић. – Београд : Завод за уџбенике, 2013

Говорили: академик Љубомир Симовић
проф. др Михајло Пантић
академик Душан Ковачевић

У Београду, уторак 20. јануар 2015. у 13 часова

НАСЛОВИ ДУШАНА КОВАЧЕВИЋА

Имам част да отворим прву Трибину Библиотеке САНУ у овој години и да вам одмах дам неколико обавештења. У 2014. приказали смо 33 књиге и научна зборника, говорило је 56 академика, универзитетских професора и уметника, у присуству 2.500 слушалаца. Сва саопштења су у трећем броју годишњака који је овог месеца, пре пет дана, изашао из штампе. Наши сусрети у 2015, сваког другог уторка, дешаваће се овде, у Свечаној сали, и могу се пратити преко интернета. Почињемо с приказом сабраних драма академика Душана Ковачевића.

Наслови драма и других дела (притом се циља на сценарије *Ко њо њамо њева* и остале) академика Душана Ковачевића више од четрдесет година су део свакодневних изрека. Тако је због њиховог непрекинутог присуства у позоришту, на филму, радију и телевизији, у тумачењима и изведбама за памћење. И увек, док наслове Ковачевићевих драма изговарамо, док по њима препознајемо ликове и прилике у којима су, док продужујемо сећања, појављују се и смех и сета, у исти мах, нешто као чудан а истинит живот. Остајемо задовољни што је међу нама писац толике казивачке снаге и недосегнуте досетљивости, Нушић нашег времена, Стеријин потомак и Симовићев савременик. Тако се означавају најзнатнији предели из историје српске драмске књижевности.

Нема бољег начина за најаву данашњег догађаја од набрајања наслова сабраних драма Душана Ковачевића, и то:

Књига прва, наслова четири: Маратонци трче почасни круг; Радован Трећи; Свемирски змај; Шта је то у људском бићу што га води према пићу.

Књига друга, наслова четири: Пролеће у јануару; Лимунација; Сабирни центар; Балкански шпијун.

Књига трећа, наслова четири: Свети Георгије убива аждаху; Клаустрофобична комедија; Професионалац; Урнебесна трагедија.

Књига четврта, наслова четири: Лари Томпсон – трагедија једне младости; Контејнер са пет звездица; Доктор Шустер; Звездана прашина.

Књига пета, наслова четири: Поноћна пошта; Генерална проба самоубиства; Живот у тесним ципелама; Кумови.

На почетку је увод аутора, с поруком: „Одмах се враћам“. На завршетку је текст професора Михајла Пантића, који саопштава и како је, каже, „схватио да је Ковачевићева писана књижевност постала усмена“.

Говориће академик Љубомир Симовић, проф. др Михајло Пантић и академик Душан Ковачевић.

(Реч уредника Трибине)

М. В.

ЉУБОМИР СИМОВИЋ

ТРАГЕДИЈЕ КАО КОМЕДИЈЕ

Приређујући, 1996. године, за Коло Српске књижевне задруге, изабране комедије Бранислава Нушића, схватио сам да се „сумњиво лице“, по коме је наслов добило једно од његових најбољих дела, не појављује само у том делу, већ да је оно стални Нушићев јунак, кога срећемо у свим његовим комедијама. „У Нушићевим комедијама“ – писао сам тада – „сумњиви су сви, и све: сумњиви су рођаци, сумњиве супруге и мужеви, сумњиви чиновници, полицајци, писари, политичари, служавке; сумњиви су чак и покојници; сумњива су сродства, сумњиви бракови, сумњив морал, сумњиве репутације, сумњиви послови, концесије и трансакције, сумњиви мотиви и намере, сумњиви тестаменти, дипломе и докторати, сумњиви идентитети!“ И кад сам тражио наслов за ту књигу, учинило ми се да ћу најбоље учинити ако наслов његове комедије *Сумњиво лице* пренесем у множину. Наслов који сам тако добио, *Сумњива лица*, учинио ми се као заједнички именитељ, па према томе и као природан и тачан заједнички наслов, свих Нушићевих комедија.

На сличан начин сам дошао и до наслова за избор комедија Јована Стерије Поповића, који сам следеће године, 1997, припремао за Књижевну општину

Вршац. Као што су сва лица код Нушића сумњива, тако су сва лица код Стерије лажљива и паралажљива, било да лажу друге, било да лажу себе. Тако сам и наслов комедије *Лажа и њаралажа* пренео у множину и, као наслов адекватан целокупном Стеријином комедиографском делу, добио сам *Лаже и њаралаже*.

Касније, 2002. године, пишући предговор за књигу изабраних комедија Душана Ковачевића, питао сам се да ли можда и оне имају неки такав, подједнако убедљив и очигледан, заједнички именитељ.

Није тешко приметити (као што је, уосталом, већ приметио Петар Марјановић) да се скоро све Ковачевићеве комедије, као и Нушићеве, одигравају у оквиру породице. Пред нама промичу чланови породица Топаловић, Вилотић, Чворовић, Павловић, Крај, Савски-Кесер, Кос, чланови породице Радована Трећег, или Милана, управника позоришта. Сама по себи, породица на сцени није ништа ново: већ смо се нагледали свих оних Хелмерсових, Тесманових, Боркманових, Прозорових, Бесемјонових, Серебрјакових, Поповићевих, Глембајевих... Али су, у односу на све њих, Ковачевићеве породице битно другачије: оне су такве да нам се, док их гледамо, диже коса на глави.

Већ је породица Топаловић, која се појављује у првом Ковачевићевом комаду, *Марјонци њрче њочасни круї*, како каже Владимир Стаменковић, „несвакидашња, чудна породица“. Прво, то је искључиво мушка породица, чији су женски чланови само привремени: Топаловићи своје жене и снахе убијају одмах пошто су им обезбедиле мушког наследника и настављача породичног посла. Пре него што их оплоде и побију, Топаловићи жене сексуално употребљавају не обазирјући се на то која је жена чија, тако да се у њиховој породици не зна „ко је коме отац а ко коме син“. Друго, те мушке породице се састоје од неколико генерација: један од Топаловића има 155, други 126, трећи 102, четврти 79, пети 44, а најмлађи, Мирко Топаловић, 24 године. Треће, та породица је у ствари погребно предузеће са стогодишњом традицијом. За сто година, колико постоји, то предузеће је израдило 50, а продало је 19.842 мртвачка сандука. Заправо, оних 50 сандука је продало 19.842 пута: одмах после погребња, сандук се вади из гроба, очисти се и префарба, и поново се ставља у излог. Притом, изузетак није ни сандук у коме је сахрањен родоначелник породице, Пантелија Топаловић. Међутим, ово погребно предузеће, било да убија своје жене, било да гази пролазнике, производи мртваце које у тим сандуцима сахрањује. Једном речју, ова породица, која је у ствари једна мрачна организација, на сцени израста у мрачну и далекосежну метафору.

У *Радовану Трећем* појављују се две породице, које су никле из истог корена, које су дошле из истог Завичаја, са исте планине, и које сад живе у истом солитеру. Радованова ћерка Георгина је, невенчана, затруднела са неким од бројних Вилотића, из чега се изродио и распламсао беспоштедан породични рат: ови србијански Монтеги и Капулети, у свом солитеру, између

себе подижу барикаде, и разаципу бодљикаве жице напуњене струјом, и преко тих жица и барикада једни на друге бацају бомбе, и пуцају из свих оруђа, од митраљеза до минобацача. Традиционални морал, кога се Радованови слепо придржавају, не допушта Георгини да невенчана роди дете, и она је приморана да своју трудноћу носи пуних пет година, чекајући да се њено благословено стање легализује. Рат између ове две породице такође израста у метафору која се састоји из неколико слојева мрачних значења.

Застрашујуће делује и породица у *Урнебесној ѿрагеџији*. Сви су у тој трагедији луди: луда су два брата, Милан и Коста, луде су њихове жене, Ружа и Јулка, луд је, наравно, и њихов отац и свекар Василије, који се жени „лудом Немицом Рајном“, женом из луднице у којој се и сам лечи. И кад га први пут угледамо на сцени, без двоумљења закључујемо да је луд и Доктор који лудницом управља... Луди су разговори, луде су свађе, луде вожње лудим колима, луде су свадбе, луде вечере. Луди су сви, и живи и мртви! У тој лудој кући и породици, у том лудом свету, једини који је засад још увек нормалан јесте Ружин и Миланов син Невен, који својом нормалношћу излуђује своје луде родитеље. „Он није нормалан! Он дефинитивно није нормалан!“, каже за њега рођени отац, ком је ненормална Невенова нормалност. Окружен самим лудацима, Невен, збуњен и уплашен, поставља питање: „Ко сам ја?“, и ми слутимо да ће тај дечак на крају и сам полудети, или зато што неће успети да нађе одговор на то питање, или зато што ће успети да га нађе.

Занимљиво је да се у каснијим Ковачевићевим комедијама, после *Марајонаца* и *Радована Трећеџи*, апсурдност и чудовишност ових породица ублажавају и смањују. Нестају претеривања и хиперболе, слика постаје реалистичнија и вероватнија, породица и породични односи добијају људскије и реалније облике. Породица сасвим личи на нормалну породицу. Личи. На први поглед. На други поглед, ми схватамо да апсурд и лудило нису нестали, да се чак нису ни смањили, да су само прикривени привидном нормалношћу. Што изгледају нормалније, ове породице делују страшније и опасније. Страшније зато што, гледајући их, схватамо да у свакој нормалној породици, и у сваком нормалном човеку, можемо открити чудовиште.

На први поглед, нормално делује и породица Чворовић, у *Балканском шћијуну*, али ћемо испод њихове малограђанске нормалности убрзо открити махнитање идеолошког лудила. Опседнут уобичајеним проблемима малог човека, Илија Чворовић је у почетку мали и неприметан. Али од тренутка кад себе произведе у браниоца Државе, Режија и Идеологије, и када, стижући свуда и не презајући ни од чега, предузима најлуђе и најневероватније акције, он се увећава, и мултиплицира се, тако да оно што нам је у почетку изгледало као мала уплашена људска бубица, на крају, мрачно и претеће, испуњава цео хоризонт.

На другачији начин су луди доктор Никола Кос и његова сестра Дивна, у *Доктору шусћеру*: њихово лудило није идеологија, него деменција и ин-

фантилно. Та деменција, која је неисцрпан извор комичних ситуација, може бити схваћена и као вид самоодбране, и као облик бекства из стварног у неки давни свет детињства, заборав и полулудила. Али може бити схваћена и као резултат околности које од људи, ако их већ не претварају у чудовишта, стварају имбециле. Било како било, лудило породице Кос је, за разлику од лудила породице Чворовић, безопасно, и не шкоди никоме, осим њима самим. Зло је у овој драми у породици Бранка Бездана, полицајца и мафијаша, који, са својим братом Лолом, представља породично предузеће за крађе, уцене и убиства. Док су чланови породице Кос сенилни, безазлени и безопасни, чланови породице Бездан су зли, сурови и опасни. Ипак, да подела на добре и зле не буде тако оштра, постарала се докторова ћерка Ана, новинарка „црних хроника“. Као што Доктор у *Урнебесној комедији*, који лечи лудаке, и сам показује знаке лудила, тако и Ана, која пише о криминалу и криминалцима, и сама показује склоност ка криминалном понашању. Она лешеве криминалаца гледа „без већег узбуђења“, и фотографише их „хладно, мирно, прецизно“, не мислећи о људима и о њиховој смрти и несрећи, него о порасту тиража који ће помоћу тих ексклузивних фотки остварити. Пишући о криминалу, Ана се против криминала не бори, него од њега живи.

Гледајући како кроз Ковачевићеве комедије, у све бржем и све луђем ритму, промичу ове лудачке, кримогене или сенилне породице, ови Топаловићи, Вилотићи, Чворовићи, помишљам како би књижи његових драма сасвим лепо пристајао наслов *Породични циркус*, да га већ Киш није употребио као наслов своје трилогије.

Колико је тај Ковачевићев циркус мрачан и безизлазан, то јест колико је више пакао него циркус, најбоље ће се видети ако се погледа будућност која очекује најмлађе чланове ових породица.

Мирко, најмлађи Топаловић, у почетку неодлучни побуњеник против породице, на крају одлучно преузима у своје руке породично предузеће зграбивши волан породичне крнтије, даје гас до даске и, јурећи по београдским улицама и мостовима, гази све пред собом, на радост својих лудих и апсурдних предака, оца, деде и прадеде, које у свему, и у лудилу и у апсурду, превазилази.

Невен, у *Урнебесној трагедији*, окружен живим и мртвим лудацима, очајнички пита: „Ко сам ја?“, док средовечни Теја, о коме мајка још увек брине као о недораслом детету, на крају *Професионалца* стоји „укопан, држећи магнетопон који је снимао, са белом шубаром на глави, у белој кошуљи, црним рукавицама и двогледом на грудима“, и каже: „Ја нисам луд.“

У светлости таквих перспектива, које завршавају у криминалу, деменцији и лудилу, посебну пажњу би могла добити реченица коју, можда у име целе младе генерације, а можда и целе нације, изговара Ване Сироче у *Светлом Георгију*: „Ми живимо у великом мраку.“

Та млада генерација, рекао бих, долази до речи на крају *Рагована Трећи*: када се, после читавих пет година проведених у стању фетуса, коначно рађа Георгиново дете, његов плач, који се чује „све гласније и све одлучније“, можда је једина аутентична порука генерације која долази у овај луди свет.

Душан Ковачевић се, као комедиограф, служи претеривањима свих врста, пародијама, персифлажама, сјајним и вртоглавим хиперболама, апсурдима и чудима. Код њега, међутим, нема ничега произвољног и случајног. Све његове комедије су засноване на чврстој и прецизно изведеној структури: све је на свом месту, у свом лежишту, у свом жлебу и зглобу, и све функционише у сагласности са осталим елементима комедије. Није случајно Владимир Стаменковић указивао на Ковачевићеву „изузетну, готово математичку драматуршку вештину“. И као што смо, на почетку овог текста, формулу породице видели као заједнички именитељ ваљда свих Ковачевићевих комедија, тако и ту прецизно изведену структуру видимо као заједничку основу на којој се развија његова позоришна игра.

Постоји, међутим, још једна константа коју смо, пре него што заврши-мо, дужни да истакнемо. Наиме, није Ковачевић случајно једну од својих најурнебеснијих комедија назвао трагедијом. Они лудаци у *Урнебесној комедији*, којима се грохотом смејемо, нису комични него трагични. Кад се у њега пажљивије загледамо, примећујемо да је трагичан и пензионисани полицајац Лука Лабан. Трагичан је и Илија Чворовић, који је жртва идеологије коју брани, и у чије име прогони друге. Наравно, Ковачевић је свестан трагичности својих јунака. Али је он, с разлозима које није тешко докучити, своје трагедије писао као комедије.

Гледајући или читајући те комедије трећи или четврти пут, ми се више не смејемо као да гледамо Нушића, него као да гледамо Бекета.

Од 1973. године, када су се појавили *Марашњонци*, до данас, када су се, у издању Завода за уџбенике, појавиле његове *Драме у 5 књига*, Душан Ковачевић је створио дело великог обима и високе вредности. Да имам, као што немам, своје сопствено позориште, на његовој сцени би се непрекидно смењивали *Марашњонци*, *Рагован Трећи*, *Балкански шипијун*, *Професионалци*, *Урнебесна трагедија*, *Доктор шусџер* – драме којима је Ковачевић нашу драмску литературу највише обогатио, често достижући, а неретко и надрастајући, своје велике претходнике.

МИХАЛЛО ПАНТИЋ

ДУШАН КОВАЧЕВИЋ, ДРАМСКИ ПИСАЦ

Говор о очигледностима најтежи је облик говора. Како, сагласно том ставу, говорити о писцу чије дело готово сви познајемо, које готово без изу-

зетка сви волимо и које, како год да се гледа, чини непомерљив, свакако ведрији, катарзично просветљен део нашег доба и наших живота?

Прича о драмском стваралаштву Душана Ковачевића не мора нас вратити у зору света, али да би нам магија његовог дела постала унеколико јаснија и још ближа, мора се ипак почети поиздаље, јер у пословима књижевности, а напосе позоришне уметности, није све од јуче, нити се појединачни стваралачки домаћаји могу разумети изван контекста традиције, историје и културе. Да тога контекста нема, не бисмо знали шта је добро и вредно, а шта супротно од тога, шта се кандидује за вечност, а шта не преживљава ни сутрашњи дан. Писац и његово дело увек су резултанта колико индивидуално-биографско-психолошких толико и општедруштвених процеса: речју, оног неумољивог а нужног стицаја тек делимично објашњивих околности у којима се улучи несвакидашња прилика и неки глас дође у (заслужену) позицију да говори о себи и из себе, о другима и за друге, заправо говори о свима, какав је случај управо са Душаном Ковачевићем и оним што је написао тај смеховити видар и видовити тумач свега што сањамо и што нам се догађа.

Одавно је речено како је сан сваке писане књижевности да једном, макар и у неизвесној будућности, постане – усмена. Историјски гледано, такав сан постаје стварност врло ретко, а у модерним временима готово никада. Ако старије епохе и познају понеки илустративан случај (на пример, у српској књижевности: прича о тамном вилајету, романтичарска и химничка поезија, Његошев *Горски вијенац*, поезија за децу), то нипошто не може променити смер основне стваралачке процедуре у којој писана књижевност усваја сижее, говорне формуле, сентенце и идиоме усмене књижевности. Тек спорадично се деси да буде обратно. Откад је света и века књижевност се храни усменошћу, коагулираним искуством које се најпре слегне у живом језику, а од модерних времена она освешћено апсорбује и властиту традицију, одазива се на њу, мења је, креативно проширује и тумачи, односно стално реинтерпретира и реконтекстуализује њене кључне елементе обликоване и наслојене у прошлости.

Видљиво је то у свим књижевним родовима и врстама, па на посебан начин и у најстабилнијем књижевном облику – драми. Чак и када је у прошлом веку оснажено настојање да се тај књижевни род заснује на другим основама и на новим принципима (антидрама, театар апсурда, гестуална драма или перформанс итд.), сви ти покушаји подразумевали су постојање миленијумског драмског архиобрасца, без обзира на то да ли су га радикално порицали, разграђивали, поигравали се њиме или настојали да га употребом појединих његових делова или пренаглашавањем одређених аспеката изнова прочитају и узглобе у контекст нових, махом тегобних и суморних епохалних прилика.

Будући да драма још од античкога доба, преко средњег века, ренесансе, просветитељства, класицизма, романтизма, реализма и модернизма, све

до данашњих дана има инхерентну потребу да се меша у сва животна питања (појединачне и опште природе), да их описује и проказује, да их коментарише и мења, да забавља и да подучава, па би се могло рећи и да настаје управо из тих порива, неизоставно треба нагласити да крајњи резултат свих тих једноставних или сложених стваралачких механизма зависи од надахнутог и занатски компетентног појединца, од индивидуалног талента који ће сопствено, из неког разлога за њега важну причу, инвентивним коришћењем уведених драмских поступака учинити уметнички непоновљивом и истовремено је, снагом свога дара и умећа, подићи на виши, управо општеважећи ниво. У српској драматургији нашег доба за доказ да једино може бити тако нема бољег и репрезентативнијег примера од Душана Ковачевића и његовог драмског опуса.

Откуда Ковачевићева имагинација вуче корене, из ког се тла она храни? На то питање није тешко одговорити, довољно је ићи у позориште (ту се све види) или прочитати понеку његову драму. Ово је важна дигресија: Ковачевићеве драме могу се читати, и бивају читане, као и сваки други књижевни текст, независно од могуће инсценације, јер су, пре свега, добра, занимљива и духовита дијалогска литература која сваког читаоца понаособ подстиче да сам замишља ликове и смешта их у одређени амбијент. Сваки маштовитији читалац, а изгледа да друкчији и не постоји, јер човек без маште нема ни жељу ни потребу ни да пише ни да чита, потенцијални је проторедитељ Ковачевићевих сценарија и драмских текстова. Многи међу тим читаоцима, па и сам писац који се често јавља као њихов први позоришни режисер, виде их и разумеју на свој начин, сагласно властитим афинитетима, искуству, знању, узрасту, времену и месту постојања.

Друго питање: – Каква је природа и како настају Ковачевићеве позоришни комади? – нужно и неизбежно нас враћа српској драмској традицији, која је у свом магистралном току превасходно комичке природе, с тим да се сам појам комедије у датом случају, а што ће се показати пресудно важним и за Ковачевићево дело, мора схватити шире и флексибилније од његове уобичајене, енциклопедијске или уџбеничке дефиниције. Најзначајнији српски писци, сви одреда, почевши од оца српског позорја Јована Стерије Поповића, преко Бранислава Нушића и, у модерним временима, Александра Поповића, сваки на свој, непоновљив, испоставиће се, далекосежно обавезујући начин, направили су специфичан драмски амалгам који у основи има темељна обележја, али су коначне последице тако схваћеног, постављеног и реализованог „веселог позорја“ по правилу горка гримаса, очај, апсурд и неверица како се и зашто све то што смо видели баш нама збива. Нисмо ли управо по античком учењу предестинирани да живимо трагедију која има образину комедије?

Оно што се може рећи за Стерију, Нушића и Поповића, може се, без остатка, наравно, уз цео низ креативних, иновативних допуна, рећи и за Ду-

шана Ковачевића. Он сам, што имплицитно, што изричито, потенцира ту везу са претходницима чији дух и искуство баштини, продужавајући традицијску вертикалу привидно комички одређене националне драме (у двоструком значењу те синтагме, као позоришног, књижевног облика, али и као трауматично проживљене историје), и после свега отварајући нови уметнички, а уједно и сазнајни хоризонт који у само средиште (можда би било боље рећи – само срце) његових драматуршких настојања доводи човека обретеног, мимо сопствене воље, у кошмару и безизлазу прошлог века и непосредне садашњице. У таквим околностима и у таквим временима и најозбиљније људске манифестације и тривијум свакидашњице, хтели – не хтели, вођени наддетерминантном случајношћу, несистематичним лудилом вишег принципа и непознатог (не више божанског) порекла, добијају облик гротеске.

У једном разговору, на моје питање како види сопствено стваралаштво у односу на српску драмску, а посебно комедиографску традицију, Душан Ковачевић одговорио је овако:

„Стерија и Нушић су две шине по којима данас путује српска драмска књижевност. Сад, неко иде једном, а неко другом шином, неко се, попут мене, ослања на обе. Увек се неко мења на челу те композиције, па ће тако, верујем, ускоро неки нови талентовани драмски писци целу композицију повући још мало напред.“

Тако добро одвагнутом и проицљиво уобличеном одговору није потребно додатно објашњење, нити посебан коментар. Потребно је, евентуално, мало проширење, мало бочног светла. Пишчево настојање да се најпре окрене на Стеријину страну, то ће рећи да обликује одговарајуће карактере (парадигматичан пример: Илија Чворовић из *Балканској ишијуна*), само је нужен али не и довољан услов постизања слућене и тражене драмске илузије. Да би се та драмска илузија остварила, сматра писац, потребно је одмакнути се корак или два од регула традиције. На пример, напустити императивну дидактичност и морализам Стеријиних комада и заћи у затамњену нигдину апсурда, то јест, непостојање стварног разлога прогласити за једини могући, стварни разлог. Тај корак или два даље суочава и нас и писца са понором: нема више судбинских налога, хуманистичких и етичких проповеди, социјално или психолошки мотивисаних карактерних особина које одређују живот драмске фигуре. На тај начин отвара се онај неименљиви, али за сваку уметност пресудан други, симболички план на којем реалитет, дакле, сам живот, добија смисао и дубину.

И како год да се гледа, у Ковачевићевим „комедијама“ тај план никако није весео, него се њиме потврђује прастара истина да се најдубље од свих, сардонично и зацењено, смеју пометеници и очајници, они пред којима се отворила провалија бесмисла и безразлога као јединог делујућег разлога. Смеју се они који, погубљени у историјском времену, слаби и немоћни да

нешто разумеју (има ли се и може ли се, строго узев, ту шта разумети?), не знају шта ће са собом и где да се деду. Најтрагичније од свега је то што и нама, читаоцима или гледаоцима, управо такви ликови делују – смешно, јер су збуњивост и несналажљивост класични механизми изазивања смеха, откад је света и драме у њему и о њему. Једини простор очуваног достојанства човековог остао је његов очај. После свега, свих пролома и ужаса историје, и после сазнања да је непорециво сам и пред животом и пред смрћу, човеку, односно Ковачевићевом јунаку, не преостаје ништа друго него да, како је учио стари филозоф, стави главу у шаке и да јеца, макар то у другима било сажалење или смех.

Управо оцртани предлог тумачења неколиких кључних својстава драма Душана Ковачевића води нас другом акценту из његовог наведеног, аутопоетички осенченог одговора. Настојање да се оде даље од Стерије и Нушића, а да се, притом, остане у линији кретања задатој њиховим делом, подразумева стално саображавање драмског текста добу у којем се драмски текст пише. Ако су, на посебан начин, и Стерија и Нушић, а касније и Александар Поповић, остали јединствени, незаменљиви сведоци својих епоха, описујући њихове најкарактеристичније појаве, али и екстражујући из њих оно што је непроменљиво и вечно, те су нам и данас због тога драги и важни, и увек изнова читамо и гледамо њихова дела да бисмо у њима видели себе, може се рећи да се Душан Ковачевић неминовно морао запутити назначеним смером, и да је ту, како он вели, „целу композицију“, снагом свога опуса, повукао даље. Укључујући и илузије које ствара и знакове свога доба и манифестације оних колико појединачно људских (карактерних) и оних општедруштвених (менталитетских) својстава што се, нажалост или на срећу, зависи како се гледа, никада неће променити. Те илузије стварније су од стварности, будући да смисао сваке истинске уметности није у томе да репродукује стварност, него да гледајући у њу, сагради неку нову, обесмрћену стварност, која, тешке ли судбине, надживљује сваког појединца, па, неизбежно, и онога који ју је створио.

Драмски опус Душана Ковачевића врло је богат, разноврстан и разгранат, али захваљујући како својим градивним константама и значењским исходима, тако и непоновљивом, препознатљивом, инвентивном, стално изненађујућем ауторском духу који се у њему обликује и њиме исказује, слојевит и кохерентан. Тај опус је чврста, добро утемељена и још боље саздана грађевина са великим бројем међусобно повезаних одаја. Треба рећи, јер није без значаја, и то да је Душан Ковачевић један од ретких српских драмских писаца, па и писаца уопште, чији је рад, упркос спорадичним приговорима и оспоравањима махом идеолошке природе, примећен и дочекан одобравањима већ на самом његовом уласку и у књижевност и у позориште, али сам аутор никада није постао синоним творца популистички, пучки схваћеног театра, што

је искушење и циљ највишег могућег реда – сачувати у писању снагу отмене, узвишене, на тренутке свечане, на тренутке макабричне уметности, а истовремено постати и остати општепознат, омиљен, потврђен и признат.

Суочавање са актуелним временом, сеизмографија његовог пулсирања (у једном тренутку видимо како Ковачевићеве драме готово хроничарски прате овдашње друштвене метаморфозе), и уметнички, естетизован, на сцену изведен и ту представљен приказ његових видљивих и невидљивих својстава, одређује Душана Ковачевића као писца-аналитика свога и нашег доба у најдубљем значењу те полусложенице, чиме се успоставља и у великој мери већ остварује могућност, да као и у случају његових великих претходника или савременика, он постане драматичар свих времена, недвосмислено речено – класик.

У закључку ћу рећи и ово:

За разлику од махом егоцентричне, чак нарцисоидне модернистичке књижевности, која је готово без остатка усредсређена на трагање за појединачним идентитетом, на констатовање његове променљивости, непостојаности, неухватљивости, противречности и распршености, Душан Ковачевић у свом опусу доследно, управо помоћу карактеристичних, колико непоновљивих, толико и типичних ликова, преиспитује опште, колективне, менталитетске карактеристике једне конкретне, српске заједнице. У тим ликовима и у тој заједници видимо себе, у појединостима и у целини. Слика коју гледамо ретко када је лепа, али је зато прочишћујућа. Освешћује нас, поучава, упозорава, засмејава и, упркос свему, чини нас боље расположеним, и макар на тренутке ведријим него што нам опште историјске и животне (не)прилике то дозвољавају. Душан Ковачевић је, све у свему, створио несвакидашње имагинативан, трајно вредан, провокативан, временски индикативан, поетички репрезентативан, а, пре и после свега, бескрајно, разгаљујуће духовит, катарзичан драмски опус који почива на болном али и лековитом парадоксу: – смејемо се свету који у својој основи није нимало смешан. Напротив, безнадно и бездано је трагичан. Али, магија Ковачевићеве драмске игре, која се активира и остварује у позоришним инсценацијама, чини да до тог кардиналног преокрета, преображаја комичног у трагично, и трагичног у комично ипак дође.

И тако свет, ма колико био суморно, трауматично место, било где и у било ком времену, ипак постаје колико-толико подношљив за живот.

Један једини свет.

И.

Један једини живот.

* * *

Једне зимске вечери у децембру 1996. године, за време оних, сада већ историјских масовних грађанских демонстрација против аутократске власти,

а после покрадених избора, пролазио сам поред београдског Народног позоришта. Шетња је већ била завршена и град је у касним ноћним сатима полако постајао пуст. Уз споменик Кнезу Михаилу неки демонстрант оставио је, прислоњен, велики транспарент на којем је била исписана реплика из Ковачевићевих Маратонаца: – „Ископаће њега Били“. Тада сам схватио да је Ковачевићева писана књижевност постала усмена.

Враћам се почетку: – примила се у народу. У овој земљи нема човека који не зна барем једну реченицу из драма или филмова Душана Ковачевића, често и не знајући ко је стварни аутор неке изреке или обрта којом се служи у свакидашњем говору. Тако, по неписаном правилу, ако не већ и закономерно, бива са истинском књижевношћу: дело ће, уколико је вредно, баш као у датом случају, силазећи или се враћајући у стање усмености, увек надживети свога творца.

ДУШАН КОВАЧЕВИЋ

ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА ПИСАЊА СЛОВА

Јесен у мојој улици

Крајем лета 1954. године – пре шездесет година, одвели су ме у школу (лепо обученог и очешљаног) да учим слова и бројеве: писање, читање, рачунање, цртање, певање, имена притока великих река и границе наше земље које одавно нема, као што нема неких мојих другова са прве заједничке фотографије у дворишту школе.

Учитељица, Наталија, стоји међу нама збуњеним и загледаним у објектив треног фотоапаратског апарата, чувеног мајстора, Лукића, прекривеног црним платном преко босоноге главе која је касно узвикнула: осмех!; сви смо заувек остали насликани као озбиљни мали људи.

Док сам учио слова, слагана у речи и реченице, нисам ни у шали помислио да би ми писање могло бити посао – „занимање“. Лепа реч за посао – занимање.

Писање школских радова почело је оловком, па пером и мастилом, са познатим насловима: Моја мајка, Дошло је пролеће, Како сам провео лето?, На путу до школе, Зимски распуст, Јесен у мојој улици...

Јесен у моју улицу долази ноћу кад сви спавамо. Дању се крије по подрумима, шупама, таванима, а ноћу боји лишће и дрвеће, траву и цвеће, у боје жуте, браон и сиве, све док неко не примети шта ради и у чуду узвикне: Људи, дошла је јесен!

У четвртој разреду основне школе написао сам домаћи задатак о јесени која се игра бојама у мојој улици.

Задатак сам прочитао стојећи покрај клупе, збуњен погледима ученика и учитељице која је на крају читања изрекла прву „литералну критику“ у само две речи: Лепо... Седи.

Писмени рад сам прочитао пред „публиком“ – ђацима, и строгим лицем „критике“ – учитељицом, која је скривала логорски број на десној руци као грех оних који су то учинили.

Писање као посао, професија, било је познато у нашем месту само као рад неколико новинара чувених и по књигама које су написали о историји града и животу славних људи нашег краја. Али они нису били писци, били су само новинари, неким чудом преживели године кад се судило шта је ко радио током рата.

Домаћег задатка о јесени која ноћу мења изглед Масарикове улице се-тио сам се много година касније, кад ме је један новинар упитао: Да ли сте некад у младости нешто писали? Јесам, писао сам, као што су сви ђаци писали у школи, или код куће. А да ли сам икада пожелео да се писањем бавим као послом?

Не. Никада. Помисао да бих могао бити писац била је нестварна, немогућа, грешна, опасна да се наглас изговори; посумњало би се да нисте како треба, да вам није добро. Писац? Он би волео да буде писац? Ни мање, ни више, него – писац?! Имали смо ми писаца у нашем граду, чувених писаца, али су они постали писци тек кад су умрли!

За живота су се бавили озбиљним пословима, били озбиљни људи. Дана-нас су у парку, слављени као писци.

И Лаза Лазаревић, и Јанко Веселиновић.

Да сам којим случајем рекао да ћу једног дана бити астронаут, то би било нормално и у „складу са успехом совјетског свемирског истраживања“. Наука је доживљавала револуционарни напредак у земљи социјализма и целом свету, и у нашем малом граду. Имали смо и ми људе достојне дивљења.

Ђука, син Јове, пекара, возио је први бицикл са никлованим ручним кочницама и помоћним седиштем – корпом за неку драгу особу или, с јесени, за цак купуса, са огледалцем на корману да на време види ако му се с леђа приближава „фића“ адвоката, Савића; први приватни „фића“, боје труле вишење, за разлику од плавих полицијских и белих болничких.

Није била тајна: ако си желео у животу нешто да постигнеш, да једног дана имаш бицикл или „фићу“, морао си да радиш нешто озбиљно, нешто корисно, нешто практично, уносно и „опипљиво“. Тако су говорили старији, паметни људи, сажаљевајући оно мало писаца – новинара, веселих само првих дана у месецу, док су имали неки динар за вињак са малом содом.

У животу нема дилеме: или ћеш имати озбиљан посао који омогућава бицикл, или ћеш бити писац о свом трошку.

А „фића“ и писац? И то је могуће ако машташ и живиш у кући нашег драгог доктора Лазе.

До десете године сам упознао четири годишња доба, дане и месеце кад се знало шта нас чека током године.

Јесен, и опасност коју доносе ниски, тамни облаци, кад голубове не смеш да пушташ да лете; олуја ће их однети неповратно далеко.

Зиму, са снегом до рамена и чесмом у дворишту која се заливала врелом водом да проради.

Пролеће, кад сунце отапа снег с крова и капу с главе.

И, лето, са топлим данима несталим половином октобра прошле године, кад је снег завејао куће, улице, дворишта и старе људе осуђене да кроз ледене цветове на окнима прозора гледају шта се догађа напољу.

Упознао сам и многе болести; гледао сам драге људе како копне, повијају се, тешко ходају и нестају иза угла улице да се више никад не појаве.

О њима се, касније, причало: преживели су силне ратове, заробљеништва, логоре, а, овог лета се преварили, опустили, заборавили и прилегли у хлад ораја.

Толике невоље преживели: рањавани, из логора бежали, а у хладу ораја прилегли и заспали, задремали заувек.

Ето, говорило се, шта ти је живот?

Живот је најопаснији по здравље. То што живот може да нашкоди здрављу, не може нико.

У детињству сам се наслушао прича и савета мудраца, упознао страхове, радости, добре и лоше људе, милост и насиље, бес и разум, лепе речи и горчину претњи, тепање и псовање, лагање зарад лагања без икакве користи, заслужене и неразумне казне, људе из живота и људе – ликове из књига које сам виђао на улици, све док не би приметили да знам ко су и одакле су дошли.

Бежали би, враћали се међу корице књига у градској библиотеци да са полица вребају неопрезне, знатижељне и доброћудне читаоце, којима би се уселили у душу, заувек.

То је намера већине јунака књига написаних руком писаца, који су вештину писања учили као мали, у школи, не слутећи да ће им слова слагана у речи, и речи у реченице прича, романа, песама, драма, једнога дана бити позив, посао, успех или неуспех, самоћа у друштву људи оживљених словима.

Од домаћег задатка „Јесен у мојој улици“ па до Светог Јована ове године, прошло је шездесет година писања слова, речи и реченица у драмама сабраним у ових пет књига. А све је почело – нисам слутио, читањем домаћег задатка покрај клупе.

Не знам, шта би ми данас рекла учитељица Наталија? Да ли би поновила оне две речи:

Лепо... Седи.